

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

JUOZAS B. LAUČKA

LIETUVOS 1922 METŲ KONSTITUCIJOS
KILMĖ IR PAGRINDINIAI PRINCIPAI

Atspaudas
iš

L.K.M. Akademijos *Suvažiavimo Darbų* XII t.
61-90 psl.

Kazys Pemkus, M. D.
1022 Beau Brummel Drive
Sleepy Hollow, Dundee, Ill. 60118

ROMA 1987

LIETUVOS 1922 METŲ KONSTITUCIJOS KILMĖ IR PAGRINDINIAI PRINCIPAI

Lietuvos konstitucinės teisės žinovai (Roemeris, Tumėnas, Kri-vickas, Račkauskas) atsisteigusios Lietuvos valstybės konstitu-cinės teisės esminiu pagrindu laiko 1918 metų Vasario Šešioliktos aktą, paskelbusį nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymą su sostine Vilniuje¹. Trumpas tas aktas, bet jame labai dalykiškai ir veiksmingai išdėstytas valstybinės reikšmės sprendimas, pagrįstas Lietuvos Tarybos, kaip vienintelės tautos atstovybės, teise, išplaukusia iš Lietuvių konferencijos Vilniuje 1917 metų rugsėjo 18-22 dienomis nutarimų ir paremta tautų laisvu apsisprendimu. Tas pats Vasario 16 aktas drauge nubrėžia atstatomos valstybės pagrindines gaires: Lietuva tvarkysis demokratiniiais pamatais, kuriuos galutinai nustatysias Steigiamasis seimas, demokratiniu būdu visų Lietuvos gyventojų išrinksimas. Taip pat tame akte nurodyta, kad santykius su kitomis valstybėmis irgi nustatys Steigiamasis seimas. Nors ir skelbta, kad atsteigiama valstybė, tačiau valstybinio tvarkymosi pavyzdžiu nebesirinkta buvusioji monarchinė santvarka.

Kadangi Lietuvos Taryba savo trumpoje Vasario 16 deklaracijoje pažymi veikianti ne tik remdamasi pripažinta tautų laisvo apsisprendimo teise, bet ir 1917 m. Lietuvių konferencijos Vilniuje nutarimais, būtina mesti vieną kitą žvilgsnį ir į tą konferenciją, ir į jos sukvietimo aplinkybes. Jos oficialūs užrašai neprieinami, tačiau talkon pasikvietini labai patikimų liudininkų prisiminimai, neseniai pasirodę Jungtinėse Valstybėse. Jų autoriai — Aleksan-dras Stulginskis² ir Petras Klimas³, 1917 m. konferencijos dalyviai, Tarybos nariai.

¹ M. ROEMERIS, *Lietuvos Konstitucinės Teisės paskaitos*, Kaunas 1937, 1-2 psl. Taip pat: K. RAČKAUSKAS, *Lietuvos Konstitucinės Teisės klausimais*, New Yorkas 1967.

² Petras KLIMAS, *Iš mano atsiminimų*, Bostonas 1979 ir STULGINSKIS, *Atsiminimai*, Chicaga 1980.

³ STULGINSKIS *Atsiminimai*, 193 psl.

093000270863

1922 m. KONSTITUCIJOS UŽUOMAZGA

Pirmieji žingsniai. — Nuo 1905 m. Didžiojo Vilniaus seimo Lietuvoje vis dažniau ir garsiau reikalaujama autonomijos savo šaliai. Lietuvai atsidūrus Vokietijos okupacijoje, tautos veikėjai nebesitenkino autonomija vienos ar kitos valstybės rėmuose. Pradėta kalbėti labai ryškiai už visišką valstybinį savarankiškumą, nepriklausomybę. Kai 1917 metais okupacinė valdžia panūdo palengvinti sau administravimo našta, ji ieškojo krašte vadinamų patikėtinių bendradarbiavimo. Tačiau Vilniuje susitelkę lietuviai veikėjai labai aiškiai ir tvirtai pareikalavo tokios institucijos, kuri atstovautų tautai ir jos interesams. Anot Stulginskio, vokiečiai kreipėsi į Antaną Smetoną, vyskupą Pranciškų Karevičių, Joną Basanavičių «rekomendacijų» dėl kandidatų į «patikėtinius»⁴. Tačiau okupantams atsakyta, kad tik šalies atstovų konferencija gali išrinkti savo tautos tarybą, kuri tvarkytų ir gintų Lietuvos reikalus. Vokiečiai nusileido bent tiek, kad konferencija leista, bet ji privalėjo būti kviečiama, o ne renkama.

Vilniuje kruopščiai veikusi veikėjų grupė visų pirma sukvietė 1917 m. rugpjūčio 1 dieną organizacinį komitetą konferencijai šaukti. Jis susidėjo iš 17 narių, atvykusių iš įvairių Lietuvos vietovių. Atstovauta visoms tuometinėms politinėms grupuotėms ir geografinėms sritims. Komitetas be jokių abejonių svarstė Lietuvos atstatymą ir su tuo susijusius klausimus: teritorijos ribas, ateities galimybes, santykius su kaimynu vakaruose, konferencijos šaukimą ir Tautos atstovybės sudarymą. Konferencijai šaukti vykdomojo komiteto nariais išrinkti Antanas Smetona, Jurgis Šaulys, kun. Juozas Stankevičius, Mykolas Biržiška ir Petras Klimas, kuriam atiteko sekretoriaus pareigos. Aleksandras Stulginskis buvo vienas iš komiteto bendradarbių, važinėjusių po šalį konferencijai atstovų išrinkimo ar kvietimo reikalu.

Konferencijon (1917 m. rugsėjo 17 d.) atvyko 214 atstovų iš 260 pakviestų bei parinktų asmenų. Ją atidarė Rengimo komiteto narys Antanas Smetona. Pagal Stulginskio atsiminimus, Jonas Basanavičius išrinktas garbės pirmininku⁵, o Klimas teigia, kad Basanavičius išrinktas jos pirmininku⁶. Prisiminkime ir prezidiumo sudėtį, kaip ji nurodyta Klimo veikale: Steponas Kairys (socialde-

⁴ KLIMAS P. *Iš mano atsiminimų*, 107 psl.

⁵ STULGINSKIS, *Atsiminimai*, 201 psl.

⁶ KLIMAS, *Iš mano atsiminimų*, 110 psl.

mokratas), kun. Justinas Staugaitis ir kun. Kazimieras Šaulys (krikščionys demokratai), Jonas Vileišis (liaudininkas) ir Antanas Smetona (tautininkas). Sekretoriai: kun. Paulius Dogelis ir Kazys Bižauskas (krikščionys demokratai) ir Povilas Bugailiškis bei Julius Paknys (socialdemokratai)⁷.

Anot Klimo, konferencijos atstovų « pasiryžimas ištrūkti į vilties išpuoselėtą laisvės prošvaistę buvo toks gilus ir džiūgus, kad 214 balsų kaip vienas ištryško su ašaromis pakilusioje salėje, kada balsuota didžioji rezoliucija »⁸. O toji rezoliucija ir buvo nutarimas, kad « laisvam plėtojimuisi turi būti sukurta nepriklausoma Lietuvos valstybė, demokratiniiais principais sutvarkyta ». Valstybės santvarkos pamatams ir jos santykiams su kitomis valstybėmis nustatyti numatytas tik Steigiamasis Seimas, sušauktinas Vilniuje ir išrinktinąs visų gyventojų demokratiniu būdu. Visiems nutarimams vykdyti konferencija išrinko Lietuvos Tarybą iš 20 narių su kooptavimo teise, turint dėmesyje tautines mažumas.

Neliesdami čia Lietuvos Tarybos šakotos veiklos, jos erškėčiuoto kelio stengiantis įvykdyti 1917 metų konferencijos jai pavestą uždavinį — atsteigti Lietuvos nepriklausomybę, eikime prie paties svarbiausio jos veiksmo: Vasario 16 akto.

1918 metų vasario 16 dieną Vilniuje Lietuvos Taryba, pirminkaujant dr. Jonui Basanavičiui, vienbalsiai priėmė Lietuvos nepriklausomybės atsteigimo deklaraciją, kurios pagrindiniai žodžiai yra šie:

« Lietuvos Taryba, kaip vienintelė lietuvių tautos atstovybė, remdamos pripažintąją tautų apsisprendimo teise ir lietuvių Vilniaus Konferencijos nutarimu rugsėjo mėn. 18-23 d. 1917 metais, skelbia atstatanti nepriklausomą, demokratiniiais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis »⁹.

Ten pat posėdyje visi 20 narių pasirašė tą aktą alfabetine tvarka, tik Basanavičiui padaryta išimtis. Jis pasirašė pirmasis. Šis posėdis grąžino Tarybon vienybę, kuri buvo pairusi, 1917 m. gruodžio 11 d. Tarybai dauguma balsų priėmus vokiečiams pataikaujančią nutarimą, žadėjusį glaudžius ryšius su Vokietija, jeigu ji pripažintų Lietuvą nepriklausoma valstybe ir gintų jos reikalus taikos konferencijoje. Gruodžio 11-tos nutarimą pasirašė visi Tarybos nariai, tačiau vokiečiai nenusileido dėl nepriklausomybės pripažinimo, administra-

⁷ Ten pat.

⁸ Ten pat.

⁹ ŠAPOKA, *Lietuvos istorija*, Kaunas 1936, 544 psl.

cinio aparato perdavimo ir savo kariuomenės ištraukimo. Atsiliepdami į vokiečių užsispyrimą, dauguma Tarybos narių pasisakė už laikymąsi gruodžio 11 dienos nutarimo. Už balsavo 12, keturi kairieji pasitraukė iš Tarybos posėdžio, o kiti susilaikė. Tai įvyko 1918 metų sausio 26 d. Po to tęsėsi nauji pasitarimai, kol pagaliau 1918 metų vasario 16-jį sujungė vėl visus Tarybos narius¹⁰.

Tarybos nutarimas paskelbti Lietuvos nepriklausomybės atstatymą nepatiko nei Berlynui, nei jo okupacinei valdžiai Lietuvoje. Deklaraciją paskelbę *Lietuvos aidas* tuojuo konfiskuotas, tačiau keli jo numeriai vis dėlto pasiekė Berlyną ir keli Tarybos veiklai palankūs vokiečių laikraščiai įsidėjo paskelbimo žinią. Kaip prisimena Klimas, nepriklausomybės paskelbimo aktą atsispausdino vasario 18 d. trys vokiečių laikraščiai, o vasario 20 d. Reichstage jį perskaitė Katalikų Centro partijos pirmininkas Gröber¹¹. Kaižerinė valdžia pradėjo naujus bauginimus, norėdama priversti Tarybą pasisakyti už glaudžius ryšius su Vokietija. Prūsija ir Saksonija ruošėsi aneksuoti Lietuvą¹². Viena Lietuvos vokiečių grupė net raštu prašė kaizerį, kaip Prūsijos karalių, kad jis paimtų Lietuvą savo globon, tapdamas Lietuvos kunigaikščiu¹³.

Ryšium su grasinimais ir iš viso priešiška veikla Lietuvai Vokietijoje, Taryba 1918 m. birželio mėnesį ėmėsi pastangų, nesuderinamų nei su Vasario 16-tos aktu, nei su 1917 metų Vilniaus konferencijos nutarimų dvasia ir raide: jos narių dauguma ryžosi kviesti Vürttembergo hercogą Urachą Lietuvos karaliumi. Nutarimas priimtas liepos 11 d. 13 balsų už, 5 prieš ir 2 susilaikius. Urachui pasiūlyta pasivadinti Lietuvos karaliumi Mindaugu II-ju¹⁴. Jo kandidatūrą lietuviams piršo Vokietijos Katalikų Centro partija, ypač jos lyderis Erzberger¹⁵. Urachą rėmė ir vokiečių socialdemokratai¹⁶.

Urachas kvietimą priėmė, drauge sutikdamas su Tarybos prezidiumo paruoštu ir patvirtintu trumpu monarchinės Lietuvos konstitucijos projektu, kuriame nurodyti tokie valstybės valdymosi pagrindai:

Kraštas yra valdomas karaliaus ir tautos išrinktos atstovybės. Vykdomąją valdžią vykdo karalius per ministrų tarybą, kurią jis

¹⁰ KLIMAS, *Iš mano atsiminimų*, 126 psl.

¹¹ Ten pat, 127 psl.

¹² W. PAGE, *The Formation of the Baltic States*, 1959, 92 psl.

¹³ STULGINSKIS, *Atsiminimai*, 257-259 psl.

¹⁴ Ten pat, 276 psl.

¹⁵ ROEMERIS, *Lietuvos Konstitucinės Teisės paskaitos*, 43 psl. Taip pat ž. ERZBERGER M., *Erlebnisse im Weltkrieg*, Stuttgartas ir Berlynas 1920. 188 psl.

¹⁶ STULGINSKIS, *Atsiminimai*, 275 psl.

skiria, bet kurią kontroliuoja tautos atstovybė, susidedanti iš dvejų rūmų: Aukštųjų (Tarybos) ir Žemųjų (Seimo). Kiekvienas įstatymas turi būti priimtas tautos atstovybės ir patvirtintas karaliaus. Konstitucija privalo būti peržiūrėta praėjus 10 metų, kai karalius užims sostą. Pradėdamas pareigas, karalius prisielia saugoti konstituciją, šalies nepriklausomybę ir jos žemių neliečiamybę. Jis gyvena su visa šeima Lietuvoje. Karalius pasižada užtikrinti laisvą tikybos išpažinimą. Lietuvių kalba yra oficiali valstybės ir karaliaus rūmų kalba¹⁷.

Hereogas Urachas visas sąlygas priėmė ir jau buvo pradėjęs mokytis lietuvių kalbos. Berlynas nepritarė Tarybos nutarimui pasiųsti Urachą ir tuo būdu suardyti kaizerinės valdžios ir jai palankių Prūsijos ir Saksonijos ekspansionistų kėslus užgožti Lietuvą. Tačiau dėl liepos 11-tos nutarimo įvykdymo Tarybai nebeteko kovoti, nes Vokietijos laimė karo frontuose pradėjo blėsti.

Pirmoji Konstitucija. — Pasinaudodama nauja padėtimi, Taryba 1918 m. lapkričio 2 dieną atšaukė Uracho kvietimą ir grįžo prie Vasario 16-tosios akto pagrindinių dėsnių įgyvendinimo. Tą pačią dieną Taryba pasiskelbė įstatymdavystės organu ir priėmė Lietuvos Valstybės Laikinosios Konstitucijos dėsnius, paskelbtus lapkričio 13 d. *Lietuvos aide*¹⁸. Tai ir buvo pirmoji Atsteigtos Lietuvos konstitucija, vadinta laikinąja, nes ji galiojo tik iki Steigiamoji seimo sušaukimo.

Pagrindiniai pirmosios konstitucijos nuostatai buvo išdėstyti 29-iose straipsniuose:

Lietuvos Taryba pasiskelbia esanti Valstybės Taryba. Ji veikia, kaip suvereninės tautos teisių saugotoja ir jos valios reiškėja. Šalies valdžią Taryba vykdo per savo trijų narių prezidiumą ir ministrų kabinetą, kuriam privalu turėti Tarybos pasitikėjimą. Prezidiumo nutarimai privalo būti pasirašyti visų jo trijų narių ir kontrasignuoti ministro pirmininko arba atitinkamo ministro. Valstybės taryba svarsto ir priima įstatymus ir tvirtina sutartis su kitomis valstybėmis.

Tarybos prezidiumas Tarybos vardu skelbia laikinuosius įstatymus, atstovauja valstybei, skiria ir tvirtina ministrų kabinetą, skiria vyriausiąjį kariuomenės vadą.

Visi Lietuvos piliečiai, nepaisant jų lyties, tautybės, religijos

¹⁷ KLIMAS, *Iš mano atsiminimų*, 149 psl. Vokišką tekstą pateikia P. KLIMAS, *Der Werdegang des Litauisches Staates*, Berlynas 1919. Tas pats veikalas išleistas ir prancūziškai: *Le développement de l'Etat lituanien*, Paryžius 1919.

¹⁸ ROEMERIS, *Lietuvos Konstitucinės Teisės paskaitos*, 52-53 psl.

ar luomo, yra lygūs prieš įstatymus. Užtikrinama asmens, buto ir nuosavybės neliečiamybė, religijos, žodžio, susirinkimų ir draugijų laisvė, jeigu visa tai nėra priešinga valstybės įstatymams. Karo ar valstybei grėsmės atvejais piliečių teisės gali būti suvaržytos atitinkamais įstatymais.

Steigiamojo seimo rinkimų įstatymą nustato ir skelbia laikinoji vyriausybė. Jis renkamas « visuotiniojo, lygiojo, tiesiojo ir slaptojo balsavimo pamatais ». Steigiamojo seimo susirinkimo dieną Vilniuje skelbia laikinoji vyriausybė.

Laikinosios konstitucijos įvade pasakyta, kad ji galioja iki Steigiamasis seimas bus nusprendęs Lietuvos valstybės valdymo formą ir priėmęs konstituciją. Taigi Taryba nepasisakė nei už respubliką, nei už monarchiją. Tuo būdu ji laikėsi 1917 metų konferencijos Vilniuje nutarimų ir savo Vasario 16-tosios akto, kad valstybės valdymosi ir tvarkymosi formos nustatymas priklauso pačiai tautai, išreiškiančiai savo valią per demokratinių būdu išrinksimus atstovus.

Laikinąją konstituciją pasirašė Tarybos prezidiumo nariai: Antanas Smetona, kun. Justinas Staugaitis ir Stasys Šilingas bei ministras pirmininkas prof. Augustinas Voldemaras. Pastebėtina, kad konstituciją priimant A. Voldemaras dar nebuvo pakviestas ministru pirmininku, bet kadangi ji paskelbta lapkričio 13 d., kai jau buvo sudaryta pirmoji laikina vyriausybė, ji buvo kontrasignuota ir ministro pirmininko. Laikinąją konstituciją bei jos pakeitimais vadovautasi iki pat 1920 metų birželio 10 dienos, kai buvo paskelbta jau Steigiamojo seimo priimta antroji Laikinoji konstitucija.

Vadovaudamasis ką tik priimta laikinąją konstituciją, Tarybos prezidiumas 1918 m. lapkričio 5 d. pakvietė Augustiną Voldemarą sudaryti pirmąją laikiną ministrų kabinetą¹⁹. Pirmoji vyriausybė, sudaryta nepartiniu pagrindu²⁰, Tarybos patvirtinta lapkričio 11 dieną, kai įvyko pirmojo pasaulinio karo paliaubos. Ji labiausiai rūpinosi diplomatinių santykių užmezgimu su didžiosiomis valstybėmis, taigi laimėjimu Lietuvai tarptautinio pripažinimo. Atrodo, vyriausybė tikėjo, kad Lietuvai negresia jokie agresiniai pavojai iš svetur, todėl ir nesirūpinta greitai organizuoti šalies gynybinę pajėgą-kariuomenę.

¹⁹ ŠAPOKA, *Lietuvos istorija*, 545 psl. Žr. taip pat M. W. GRAHAM, Jr., *New Governments of Europe*, New Yorkas 1927, 371 psl.

²⁰ Jos sudėtyje buvo trys tautininkai, vienas santarietis ir penki nepartiniai. Krikščionys demokratai nėjo į vyriausybę dėl asmeninių priežasčių, bet jie pasisakė už vyriausybės patvirtinimą.

Tiesa, lapkričio 23 d. buvo paskelbtas vyriausybės nutarimas kariuomenei organizuoti²¹, bet mobilizacija dar nevykdyta. Staiga išryškėjo pavojus — atgautai nepriklausomybei atsirado grėsmė greičiau, negu daugelio manyta. Rytų padangėje telkėsi tiršti debesys, netrūko niaukimosi pietuose, o vokiečių karinės valdžios likučiai neleido vyriausybei veiksmingai įvesti lietuvišką tvarką.

Tų metų gruodžio mėnesį Tarybos pirmininkas Smetona, ministras pirmininkas Voldemaras ir finansų ministras Martynas Yčas buvo išvykę užsienin ieškoti diplomatinės ir finansinės paramos²². Tuo pat metu krašte pradėjo vyrauti nerimo ir baimės nuotaikos, nes Sovietų Rusijos raudonosios armijos daliniai artėjo prie Vilniaus. Ministrą pirmininką pavadavęs vidaus reikalų ministras Vladas Stašinskas įteikė Tarybos prezidiumui atsistatydinimą, o prezidiumo pirmininko pareigas ėjęs Stasys Šilingas tuojau pakvietė Mykolą Sleževičių, liaudininkų lyderį, sudaryti naują ministrų kabinetą. 1918 metų gruodžio 26 dieną susilaukta antros laikinos vyriausybės, pirmajai ėjus pareigas tik pusantro mėnesio. Ji sudaryta plačios koalicijos pagrindu²³. Jos pirmutinis ir svarbiausias uždavinys buvo tuojau organizuoti šalies gynybą.

M. Sleževičiaus vyriausybės paskelbtas atsišaukimas į tautą susilaukė labai džiuginančių vaisių. Jaunimas noriai ir gausiai stėjo sava-noriais į savo kariuomenę. Deja, metų pabaigoje vyriausybė turėjo apsispręsti, kur stiprinti priešinimąsi. 1919 m. sausio 2 d. išsikėlė iš Vilniaus, kurį 1919 m. sausio 5 d. okupavo Sovietų Rusijos kariniai daliniai²⁴. Mieste susidarė vietinis sovietas ir pasirodė Lietuvą paskelbusio sovietine respublika komunistų sambūrio vadovai su Vincu Kapsuku-Mickevičium priešakyje²⁵.

Norėdama artimiau pajusti šalies gyventojų nuotaikas, gal ir patikrinti jų pritarimą jos darbams, Taryba 1919 metų sausio 15–23 dienomis sušaukė Kaune naują konferenciją, sutraukusią apie du šimtus atstovų iš apskričių, miestų ir valsčių²⁶. Konferenciją šaukusios komisijos narių tarpe buvo ir tautinių mažumų atstovai, nes Taryba jau buvo papildyta jais, kaip nutarta 1917 metų Vil-

²¹ C. R. JURGĖLA, *The History of the Lithuanian Nation*, New Yorkas 1948, 513 psl.

²² V. SRUOGIENĖ-DAUGIRDAITĖ, *Lietuvos Istorija*, Chicaga 1956, 392 psl.

²³ Jon jėjo du liaudininkai, du krikščionys demokratai, du socialdemokratai, trys tautininkai, vienas santarietis ir šeši nepartiniai, iš kurių du atstovavo žydų ir gudų tautinėms mažumoms.

²⁴ Alf. E. SENN, *The Emergence of Modern Lithuania*, New Yorkas 1959, 71 psl.

²⁵ KLIMAS, *Iš mano atsiminimų*, 179, 226 psl.

²⁶ *Antroji Konferencija*, žr. *Tėvynės Sargas*, II (1949), 162 psl.

niaus konferencijoje. Tik lenkams dar neatstovauta. Kaip pažymi Klimas, susidaręs *Komitet Polski* visai nesiskaitė su lietuvių visuomene — jie elgėsi, kaip ir į didžiąją Rusiją šlyjantieji bolševikai (komunistai), nors kai kurie iš jų ir buvo lietuvių kilmės²⁷. Ministras pirmininkas Mykolas Sleževičius, darydamas pranešimą konferencijai apie vyriausybės darbus, didžiavosi jo vadovautos koalicijos veikla. Jo vyriausybė sujungusi visas patriotines gruputes, išskyrus komunistus, nes jie nepripažino parlamentarizmo²⁸.

Sustiprindama Tarybos narių sudėtį, konferencija papildė ją penkiais nariais, atstovavusiais darbininkams, ūkininkams ir amatininkams²⁹. Tačiau vyriausybei nesisekė visais klausimais pasiekti vienybę su Tarybos narių dauguma, todėl Sleževičiaus kabinetas pasitraukė 1919 m. kovo 12 d. Trečiajam kabinetui vadovavo Pranas Dovydaitis, bet jam teko būti premjeru tik vieną mėnesį.

Siekdama sustiprinti vykdomosios valdžios galią, Taryba 1919 metų balandžio 4 dieną pakeitė laikinąją konstituciją³⁰. Trijų narių prezidiumas pakeistas valstybės prezidento postu. Tą pačią dieną Antanas Smetona išrinktas pirmuoju Lietuvos prezidentu. Balandžio 12 dieną pavesta Mykolui Sleževičiui vėl sudaryti naują plačios koalicijos vyriausybę.

Visi laikinieji ministrų kabinetai, vadovaudami krašto atstatymui, ruošėsi Steigiamojo seimo rinkimams, bet vis susidurdavo su nenugalimomis kliūtimis. Svarbiausi stabdžiai — 1919 metais kelis mėnesius trukusios karinės kovos su įsibrovusiais bolševikais ir iš vokiečių kariuomenės likučių atsiradusiais bermontininkais, bandžiusiais sutrypti atgautąją nepriklausomybę. Tačiau apie tautos atstovybės šaukimą visą laiką kalbėta.

Pagaliau, 1919 m. spalio 7 dieną Ernesto Galvanausko sudarytam penktajam ministrų kabinetui buvo lemta privesti kraštą prie Steigiamojo seimo rinkimų ir jo susirinkimo³¹. Jau tų metų lapkričio 20 dieną buvo paskelbtas rinkimų įstatymas, užtikrinęs gyventojams teisę ir laisvę siūlyti kandidatus ir išrinkti atstovus į Steigiamąjį seimą visuotiniu, lygiu ir slaptu balsavimu pagal proporcinę sistemą.

²⁷ KLIMAS, *Iš mano atsiminimų*, 181 pgl, psl.

²⁸ Antroji konferencija, žr. *Tėvynės Sargas*, 164 psl.

²⁹ GRAHAM, *New Governments in Europe* 374 psl. Plačiau — *Antroji Konferencija*, žr. *Tėvynės Sargas* 181 psl. Ten paduodami ir naujų narių vardai.

³⁰ J. ROBINSON, *Der litauische Staat und seine Verfassungsentwicklung*, žr. *Jahrbuch des öffentlichen Rechtes*, XVI, 1928; ŠAPOKA, *Lietuvos istorija*, 696 psl.

³¹ ŠAPOKA, *Lietuvos istorija*, 569 psl.

Pagal rinkimų įstatymą visa Lietuva buvo padalinta į vienuolika rinkiminių apygardų, kurių tik šešios tada buvo laisvoje šalies teritorijoje³². Balsavimo teisė pripažinta visiems Lietuvos piliečiams, sulaukusiems 21 metų amžiaus. Kariai galėjo balsuoti ir būdami 17 metų. Nuo 15.000 gyventojų renkamas vienas atstovas.

Visos partijos ir grupuotės, pasisakiusios už laisvą Lietuvą, galėjo siūlyti savo kandidatų sąrašus, pateikiamus atitinkamoms rinkiminėms apygardoms.

Steigiamojo seimo rinkimams Lietuvos gyventojus buvo gerai paruošusios politinės partijos, kurių keletas veikė jau ilgiau kaip dvidešimt metų. Apie jas būtina kiek išsamiau pasisakyti.

Politinės partijos. — Pirmosios politinės partijos garbė teko socialdemokratams, susiorganizavusiems Vilniuje 1893 metais — tada įsikūrė pirmas jų vienetas. Socialdemokratų pirmoji konferencija 1896 metais, gegužės 1 dieną, sutapo su laikraščio *Lietuvos darbininkas* išleidimu Šveicarijoje. Pirmoji socialdemokratų programa rėmėsi marksistiniais principais, bet neužmiršo ir lietuvių tautinių siekimų³³. Pasisakyta už nepriklausomą Lietuvą šiaurės rytų Europos valstybių federacijoje ar konfederacijoje. Tarp tų valstybių būtų Lenkija ir Baltgudija, bet toje federacijoje nebūtų Rusijos³⁴.

Lietuva turėjo būti respublika, sukurta visuotinio, slapto, lygaus ir tiesioginio balsavimo keliu. Pirmieji partijos kūrėjai — dr. Andrius Domaševičius ir Alfonsas Moravskis. Netrukus svarbiuoju socialdemokratų vadovu tapo Steponas Kairys, o kiti iškilėsniai lyderiai buvo Vincas Čepinskis, Vladas Požėla, Kipras Bielinis, advokatai Kazys Venclauskis ir Stasys Lukauskas ir kiti. Kurį laiką į socialdemokratų buvo įsijungęs ir Mykolas Biržiška, Lietuvos Taryboje išvienėjęs su Steponu Kairiu. Socialdemokratų veiklos taikinyje buvo daugiausia miestų darbininkija. Pirmaisiais organizacijos metais į jos gretas buvo įsilieję ir lenkai bei žydai socialdemokratai³⁵.

Chronologine tvarka antroji partija buvo Lietuvos demokratai, oficialiai gimę 1902 m. spalio 17 dieną³⁶. Jos pradininkai — apie Kudirkos įsteigtąją *Varpą* susitelkusi intelektualų grupė, kurioje

³² RÖMERIS, *Lietuvos Konstitucinės Teisės paskaitos*, 102-103 psl.

³³ ST. KAIRYS *Lietuva budo*, New Yorkas 1957 274 psl.

³⁴ Ten pat, 274 psl.

³⁵ ROEMERIS, *Lietuvos Konstitucinės Teisės paskaitos*, 11 psl.

³⁶ B. ALMANTAS, *Vidurinėsios Lietuvių srovės kelias*, žr. *Varpas*, 1 nr., 1953, 19 psl.

pirmavo dr. Kazys Grinius, dr. Jurgis Šaulys, Povilas Višinskis, Jonas Vileišis, Jonas Bortkevičius. Šiam penketukui buvo pavesta paruošti demokratų partijos programą. Pasisakyta už politinę autonomiją Lietuvai su demokratiškai išrinktu seimu Vilniuje. Demokratai reikalavo visų gyventojų ekonominės gerovės, konfiskuotų žemių sugražinimo jų tikriesiems savininkams, žemės reformos, rusų kolonizavimo sustabdymo, valstiečiams laisvės kurti savo kooperatyvus ir šiaip organizacijas.

Iš didžiųjų partijų krikščionys demokratai buvo paskutiniai, išėję į tautos politinę areną organizuotai. Jų pirmoji programa sukurta 1904 metais mūsų tautos išymiųjų dvasiškių triumvirato — prelado Jono Mačiulio-Maironio, prelado Aleksandro Dambrausko-Jakšto ir prof. Pranciškaus Būčio³⁷. Visi trys tada buvo Petrapilio Dvasinės Akademijos profesoriai, kuriems rūpėjo ir vadinami žemiški reikalai.

Tačiau partijos skyriai negreit dygo. Pagrindinis organizavimasis žymia dalimi rėmėsi kunigais, o šie nedrįso veikti be savo vyskupų patvirtintos programos.

Ir be formalių skyrių buvimo krikščionių demokratų partijos programos šalininkai pradėjo ją skleisti visuomenėje.

Pirmosios jų programos pagrindas buvo popiežiaus Leono XIII socialinės enciklikos, bet jos esminiai kasdieniniam gyvenimui taikomi principai buvo — tautiškumas, demokratija ir krikščionybė. Lietuvai siekta autonomijos su savo parlamentu Vilniuje, išrinktu visuotiniu, lygiu, tiesioginiu ir slaptu balsavimu. Lygios teisės visoms tautybėms, religijos laisvė³⁸.

Didžiajame Vilniaus 1905 metų seime krikščionys demokratai stipriai reikėsi. Seimo prezidiume jiems atstovavo prof. Pranciškus Būčys, vienas iš pirmosios jų programos autorių. Po šio seimo ir vėliau partija plėtė savo veiklą Lietuvoje, o karo metais ir Rusijoje, ypač Petrapilyje ir Voroneže. Į jos gretas įsijungė jaunos pajėgos iš kunigų ir pasauliečių, kaip Aleksandras Stulginskis, Mykolas Krupavičius, Leonas Bistras, Antanas Tumėnas, Juozas ir Jonas Vailokaičiai, Zigmas Starkus, Antanas Šmulskštys, Kazys Ambrozaitis ir kiti.

Lietuvos demokratų partijai nebuvo lemta išsilaikyti. Jau Vilniaus Didžiojo seimo metu grupė jos jaunesniųjų narių, užsidedusių revoliuciniais šūkiais, pasisakė už reikalą kurti naują partiją, labiau

³⁷ *Tėvynės Sargas*, II (1949), 125-136 psl.

³⁸ M. KRUPAVIČIUS, *Krikščioniškoji demokratija Lietuvoje*, žr. *Tėvynės Sargas*, V (1954), 2 psl.

atsiliepiančią į valstiečių reikalus. Jie įsteigė Valstiečių sąjungą, skelbusią šalia tautinių siekimų ir tokius tikslus: didesnė ūkinė gerovė valstiečiams, kooperatyvų ir mažų paskolų sąjungų organizavimas, pažangus ūkininkavimas. Pagal savitarpio susitarimą, Demokratų partija turėjo veikti tarp inteligentų ir miestiečių, o valstiečiai liaudininkai — rūpintis valstiečių reikalais³⁹.

Demokratų partija veikė iki 1917 metų, kada metinėje konferencijoje nutarta keisti vardą, derinantis prie gyvenamo momento revoliucinių nuotaikų. Jauniesiems partijos nariams žodis «socialistas» buvo labai patrauklus, ir taip jiems pavyko įtikinti savo vyresnius bendraminčius pavadinti Lietuvos demokratų partiją Lietuvos liaudininkų socialistų partija.⁴⁰ Liaudininkai ir valstiečiai Steigiamojo seimo rinkimuose ėjo atskirais sąrašais, bet seime veikė kaip viena frakcija.

Iš demokratų partijos narių kilo ir kitas politinis sąjūdis — iš pradžių pasivadinęs Tautos Pažangos partijos vardu. Jos vadovaujantys asmenys buvo Antanas Smetona, buvęs demokratų partijos narys ir kan. Juozas Tumas-Vaižgantas, vienas pirmųjų krikščionių demokratų partijos skyrių organizatorių⁴¹. Šios politinės grupuotės bendraminčiai vaidino svarų vaidmenį Valstybės Taryboje. Tarp jų buvo ir dr. J. Basanavičius, kun. Vladas Mironas, Augustinas Voldemaras. Partija skelbė tautos vienybės reikalą, pažangą tautos gyvenime. Steigiamojo seimo rinkimuose «pažangiečiai» turėjo ir sąjungininką — Žemdirbių sąjungą. Abiejų grupuočių rinkiminėje programoje vengta ideologinių klausimų, tenkintasi labiau bendrybėmis.

Rinkimuose siūlė savo kandidatus ir Santaros partija, įsikūrusi 1917 metais Maskvoje. Kai kurie jos steigėjai anksčiau priklausė demokratų partijai. Pagrindiniai iniciatoriai buvo rašytojas Jurgis Baltrušaitis ir adv. Petras Lecnas⁴². Kiti žinomesni jos nariai buvo Tomas Norus-Naruševičius, Tadas Petkevičius, Rapolas Skipitis, Vaclovas Sidzikauskas, Balys Sruoga, dail. Adomas Varnas, Petras Šalčius. Savo programoje santariečiai taip pat vengė ideologinių klausimų. Skelbė toleranciją, siekė jungti visus liberalių pažiūrų lietuvius. Iš pradžių santariečiams priklausė ir Stasys Šilingas.

Tautinės mažumos — žydai, lenkai, vokiečiai, — savo programas rinkimuose skelbė savo kalbomis laisvai, be jokių kliūčių.

³⁹ ALMANTAS, *Vidurinėsios Lietuvių srovės kelias* žr. *Varpas*, 1 nr., 1953, 21 psl.

⁴⁰ Ten. pat, 23 psl.

⁴¹ V. RASTENIS, *Tautininkai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXX t., 441-442 psl.

⁴² SKIPITIS, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, 390 psl.

Kaip partijų vardai rodo, daugelis jų savo didžiulį dėmesį kreipė į ūkininkus, valstiečius, nes jie sudarė milžinišką gyventojų daugumą. Tuo tarpu socialdemokratai ir krikščionims demokratams artima Darbo federacija varžėsi dėl įtakos tarp darbininkų. Jas abi skyrė pažiūros religijos ir privatinės nuosavybės klausimais.

Steigiamojo seimo rinkiminėje kampanijoje krikščionys demokratai vadovavosi savo programa, priimta 1918 m. rugsėjo 11 d. Jos pagrindiniai dėsniai: Lietuvos gyvenimas turi remtis krikščioniškais principais. Vidaus santvarką ir tarptautinius santykius nustato Steigiamasis seimas, susidedas iš vienerių rūmų. Valstybė turi būti demokratinė respublika. Svarbesni įstatymai priimami tautos referendumu. Rinkimai — visuotini, lygūs, tiesioginiai, pagal proporcinio atstovavimo sistemą, nediskriminuojant piliečių dėl jų lyties, religijos ir tautinės kilmės. Religijos, sąžinės, žodžio ir susirinkimų laisvė, laisvas darbo ir gyvenvietės pasirinkimas, senatvės draudimas. Vietiniai reikalai paliekami savivaldybėms. Valstybė turi teisę apriboti žemės nuosavybės dydį. Įsteigtinas žemės fondas bežemiams ir mažžemiams. Visoms tautinėms mažumoms užtikrintina kultūrinė autonomija⁴³.

Visai panašias programas siūlė krikščionių demokratų partijos sąjungininkai — Darbo federacija ir Ūkininkų sąjunga. Jos tik tiksliau skelbė tą programą, kreipdamos didesnę dėmesį į savo taikinių specifinius interesus. Iš tikrųjų visos politinės grupuotės negalėjo nepaisyti daugumai gyventojų, tai yra ūkininkų ir žemės ūkio darbininkų, artimų reikalų. Nepriklausomybės atkūrimo dienomis Lietuvoje bežemiai ir mažžemiai sudarė apie 30 nuošimčių visų kaimo ir dvarų gyventojų, todėl žemės dalinimas negalėjo nerūpėti labai dideliame skaičiui žmonių. Dvarininkai valdė apie 40 nuošimčių visos žemės. Suprantama, kodėl ir radikalesni siūlymai socialinei nelygybei ištiesinti turėjo būti patrauklūs.

Visos partijos žadėjo gerinti ne tik ekonominį, bet ir kultūrinį šalies gyvenimą.

STEIGIAMOJO SEIMO IŠRINKIMAS

Steigiamojo seimo rinkėjams buvo pasiūlytas 31 kandidatų sąrašas, kuriame «bepartiniai», daugiausia atskirų vietovių piliečių grupės, turėjo vienuclika sąrašų. Kai kurios politinės partijos ar grupuotės iš anksto buvo sudariusios savo blokus. Visiems buvo

⁴³ *Tėvynės Sargas*, II (1949), 133-136 psl.

žinoma, kad Krikščionys demokratai, Darbo federacija ir Ūkininkų sąjunga buvo vienas blokas. Valstiečių sąjunga ir Socialistai liaudininkai demokratai — kitas blokas. Lenkų buvo du sąrašai. Kitos grupės siūlė savo kandidatus po vieną sąrašą⁴⁴.

Tautos susidomėjimas rinkimais buvo labai gyvas. Pirmą kartą tautos istorijoje rinkimuose nedaryta jokių išimčių nei vienai gyventojų grupei. Balsavusių skaičius siekė 85 procentus visų balsavimo teisę turėjusių gyventojų. Būta vietovių, kuriose balsavo net 92 procentai. Iš viso balsų paduota 682.291. Krikščionių demokratų blokui atiteko 371.342 balsai. Antroje vietoje buvo Valstiečių sąjungos ir Socialistų liaudininkų demokratų blokas su 155.562 balsais, trečioje — socialdemokratai, surinkę 87.051 balsą. Žemdirbių sąjungai, blokavusiai su Tautos Pažangos (tautininkų) partija, teko 7.651 balsas, o pati Pažanga surinko 4.288 balsus. Santaros partija, kuriai vadovavo Petras Leonas, Steigiamojo seimo rinkimų komisijos pirmininkas, gavo 2.591 balsą. Iš tautinių mažumų daugiausia balsų surinko žydai — 44.709, lenkai gavo 32.821 ir vokiečiai — 7.235 balsus. «Bepartinių» sąrašai surinko 4.803 balsus. Komunistai savo vardu nedalyvavo rinkimuose, bet jų šalininkai atrodo galėjo atiduoti savo balsus už Bežemių ir mažžemių, Darbo žmonių sąjungos ir kitais vardais pateiktus sąrašus, kurie visoje šalyje surinko 10.033 balsus⁴⁵.

I Steigiamąjį seimą išrinktų atstovų pasiskirstymas buvo toks: Krikščionių demokratų bloko — 59, liaudininkų — 29, socialdemokratų — 14, žydų — 6, lenkų — 3 ir vienas vokieitis. Tokios sudėties Steigiamasis seimas pirmojo posėdžio susirinko 1920 metų gegužės 15 d.⁴⁶

Prezidentas Smetona, atidarydamas seimo pirmąjį posėdį, sukvietė Valstybės teatre, Steigiamojo seimo susirinkimo dieną pavadino «prakilniausia diena, kada lietuvių tautos valia ima kilti į aiškų vienetą». Steigiamojo seimo rinkimai, sakė Smetona, parodė visiems, viduje ir užsienyje, tautos pribrendimą savarankumui, valstybingumui.

Posėdžio pradžia pirmininkauti pakviesta vyriausia amžiumi lietuvė atstovė, Gabrielė Petkevičaitė. Jai tada buvo 59 metai.

⁴⁴ Lietuvos Statistikos Metraštis, Kaunas 1927, 5, 72-89 psl.

⁴⁵ Ten pat. Paprastumo sumetimais, autorius krikščionių demokratų bloko narius vadins sutrumpintai — krikščionimis demokratais, o Valstiečių ir Socialistų liaudininkų bloką — liaudininkais, nes tos partijos vėliau visiškai susijungė.

⁴⁶ Steigiamajam Seimui susirinkus, atstovų politinė sudėtis kiek pasikeitė, vienam liaudininkui ir vienam socialdemokratui pasitraukus iš savo partinės priklausomybės ir pasiskelbus nepartiniais.

Jos ir kelių kitų moterų išrinkimas į Steigiamąjį seimą buvo tartum viešas demonstravimas visam pasauliui, kad Lietuvoje moterys turi lygias teises, ko dar nebuvo daug kur vakaruose.

Aleksandras Stulginskis, Vasario 16-tos signataras, jau buvęs vyriausybėje, išrinktas Steigiamojo seimo pirmininku, tuojuo paskvietė tautos atstovus dar kartą paskelbti nepriklausomos Lietuvos atstatymą. Tai padaryta visų atstovų vieningu balsavimu, kurs palydėtas atsistojimu ir Tautos himnu ⁴⁷.

Antroji laikinoji konstitucija. — Jau 1917 m. konferencija Vilniuje ir 1918 m. vasario 16-tos aktas pavedė Steigiamajam seimui pagrindinį uždavinį — priimti šalies konstituciją, nutiesiant pagrindines gaires atsteigtos valstybės politinei, ekonominei, socialinei ir kultūrinei santvarkai. Tačiau Steigiamajam seimui, pirmajai lietuvių tautos visų jos gyventojų laisva valia demokratiniu būdu išrinktai atstovybei, teko rūpintis įvairiais reikalais: galimai greičiau priimti laikiną konstituciją, sudaryti šalies vyriausybę, priimti skubotai reikalingus įstatymus, stiprinti krašto gynybą, dorotis su nepaprastomis padėtimis, ieškoti užsienyje daugiau draugų.

Per dešimtį dienų buvo priimtas darbo statutas, užtikrinęs darbo našumą, posėdžių viešumą. Jau birželio 10 dieną priimta Laikinoji konstitucija, suglausta į 18 straipsnių ⁴⁸.

Pirmieji du straipsniai nustatė valstybės politinį pobūdį: atkurtoji valstybė yra demokratinė respublika, o Steigiamasis seimas yra suvereninės Lietuvos galios reiškėjas. Jis leidžia įstatymus, tvirtina sutartis su užsieniu, vykdomoji valdžia priklauso Respublikos prezidentui ir ministrų kabinetui, bet jie yra atsakingi seimui. Respublikos prezidentą renka seimas, o iki jis bus išrinktas jo pareigas eina Steigiamojo seimo pirmininkas.

Ministrų kabinetą ir Valstybės kontrolierių skiria Respublikos prezidentas, bet jie atsakingi seimui. Visi Lietuvos piliečiai yra lygūs prieš įstatymus. Jiems užtikrinama asmens, buto ir korespondencijos neliečiamybė bei tikybos, sąžinės, žodžio, streikų, susirinkimų ir draugijų laisvė. Mirties bausmė panaikinama. Konstitucinės garantijos gali būti sustabdytos įstatymo keliu, esant karui ar gresiant valstybei pavojui.

Laikinoji Lietuvos Valstybės Konstitucija, Steigiamojo seimo priimta, buvo paskelbta 1920 metų birželio 10 d. prezidento Antano

⁴⁷ Lietuvos Statistikos Metraštis, 72-89 psl.

⁴⁸ Ten pat. Tolimesnis Konstitucijos svarstymas-aprašymas paremtas tuo pačiu šaltiniu.

Smetonos ir ministro pirmininko Ernesto Galvanausko parašais. Ją paskelbus, Respublikos prezidento pareigas birželio 19 d. pradėjo eiti Aleksandras Stulginskis, kaip Steigiamojo seimo pirmininkas, nes atskiro prezidento seimas nerinko.

Laikinąją konstituciją paruošė septynių narių komisija: krikščionys demokratai Antanas Tumėnas, Zigmas Starkus ir Juozas Purickis, valstiečiai liaudininkai Kazys Grinius ir Jonas Masiulis, socialdemokratas Vincas Čepinskis ir žydų frakcijos narys Naftalis Fridmanas. Komisijoje nebūta vienodos nuomonės įvairiais klausimais. Socialdemokratai nenorėjo prezidento institucijos. Jiems seime pritarė ir dauguma liaudininkų. Prezidentūrą stipriausiai gynė krikščionys demokratai. Seimo pilnaties balsavime 56 atstovai pasisakė už prezidento instituciją, 37 prieš, o 6 susilaikė. Tačiau pasiekta kompromiso: Steigiamasis seimas atskiro prezidento nerinko, o tas pareigas patikėjo savo pirmininkui. Tas susitarimas galiojo Steigiamojo seimo laikotarpiui. Steigiamojo seimo pirmininkas, pagal laikinąją konstituciją, ėjo ir Respublikos prezidento pareigas.

Jau laikinosios konstitucijos ruošimo komisijos darbuose ir jos projekto svarstyme seimo pilnaties posėdžiuose išryškėjo Steigiamojo seimo vieningas nusistatymas atkurtos valstybės santvarkos atžvilgiu: suverenumas priklauso Tautai; tautos išrinktieji atstovai lemia ne tik įstatymų leidimą, bet ir jų vykdymą; vykdomoji valdžia — prezidentas ir ministrų kabinetas — tik tol gali likti savo pareigose, kol turi seimo pasitikėjimą. Taigi visiškas tautos atstovybės, parlamento, pranašumas prieš kitas dvi valdžios šakas — vykdomąją ir teisimą. Šių gairių griežtai laikytasi ir ruošiant pastovią konstituciją.

1922 METŲ KONSTITUCIJA

Konstitucijos paruošimas ir jos priėmimas. — Pastoviai konstitucijai ruošti komisija taip pat sudaryta iš visų frakcijų. Nors krikščionių demokratų blokas seime turėjo absoliutinę visų atstovų daugumą, tačiau šioje komisijoje, kaip ir kitose, jie pasitenkino mažuma. Jai pirmininkavo Antanas Tumėnas, krikščionis demokratas, o vicepirmininku buvo Mykolas Sleževičius, valstietis liaudininkas, abu jau tada iškilūs teisininkai ⁴⁹.

Konstitucijos ruošimo komisija turėjo šimtą pilnaties posėdžių, o jos įvairios pakomisės dar galybę savo atskirų posėdžių, kol galu-

⁴⁹ ROEMERIS, *Lietuvos Konstitucinės Teisės paskaitos*, 467 psl.

tinai parengtas projektas galėjo būti perduotas svarstyti Steigiamajam seimui, kuris jį gavo svarstymui 1922 m. kovo 22 dieną.

Konstitucijos projektą svarstant seimo plenumė aktyviai reikėsi visų frakcijų žmonės, pradedant lyderiais ir baigiant eiliniaais atstovais. Kiekvienas stengėsi pravedti jiems pageidaujamus nuostatus. Svarstant konstitucijos projektą trečiuoju skaitymu, jau visai baigiant pasisakymus, būta ir karštesnių žodžių.

Paskutinis kalbėjo krikščionių demokratų lyderis kun. M. Krupavičius. Nurodęs, kad projektas atitinka šalies svarbiuosius interesus, kad konstitucijos dėsniai atitinka Lietuvos žmonių psichologiją, Krupavičius pareiškė, kad krikščionių demokratų blokas balsuos už galutinį projektą.

Liaudininkų ir socialdemokratų vadovai (Sleževičius ir Venclauskis) pasakė, kad jų frakcijos balsavime nedalyvaus.

Paskutiniame balsavime, trečiame iš eilės, konstitucija priimta tik krikščionių demokratų, vieno nepartinio ir tautinių mažumų kelių atstovų balsais. Nuo balsavimo susilaikė valstiečiai liaudininkai, socialdemokratų ir keli tautinių mažumų atstovai. Prieš balsavo tik vienas atstovas, buvęs socialdemokratų frakcijos narys, vėliau iš jos pasitraukęs ir pasivadinęs nepartiniu.

Kairiojo sparno atstovai susilaikė nuo balsavimo priimant konstituciją daugiausia ideologiniais sumetimais. Nepatiko jiems konstitucijos įvadiniame žodyje įrašymas Dievo vardo. Nepriimtinas jiems buvo ir privalomas religijos dėstymas valdinėse mokyklose. Nepasitenkinta ir todėl, kad konstitucija neužtikrino civilinės metrikacijos. Dauguma kairiųjų bloko atstovų nenorėjo ir Respublikos prezidento institucijos, teigdami, kad tautos atstovybės prezidiumas atliktų prezidento pareigas⁵⁰.

Konstitucija priimta 1922 metų rugpjūčio 1 dieną, o *Vyriausybės Žiniose* paskelbta rugpjūčio 6 dieną.

Konstitucijos pagrindiniai dėsniai. — 1922 metų konstitucijos pirmasis skyrius pavadintas *Bendraisiais dėsniais*⁵¹.

Valstybės pobūdį aptaria pirmasis konstitucijos straipsnis: «Lietuvos Valstybė yra nepriklausoma demokratinė Respublika. Suvereninė Valstybės valdžia priklauso Tautai». Antrasis straipsnis nurodo, kad «valstybės valdžią vykdo Seimas, Vyriausybė ir Teismas». Šeštuoju straipsniu užtikrinama lietuvių kalbos padėtis

⁵⁰ Ten pat, 181 psl.

⁵¹ Lietuvos Konstitucijos atskiri straipsniai čia nenurodomi. Pasitenkinama tik jos skyrių pažymėjimais.

valstybėje — ji yra valstybės kalba. Kitų kalbų vartojimą nustato įstatymas.

Antrasis skyrius paskirtas piliečiams ir jų teisėms. Niekas negali būti kartu Lietuvos ir kurios kitos valstybės pilietis. Visi piliečiai yra lygūs prieš įstatymus, nepaisant jų kilmės, tikėjimo ir tautybės. Piliečio asmuo neliečiamas. Suėmimas ir laisvės suvaržymas galimas tik užtikus darant nusikalstamąjį darbą arba teismo nutarimu. Visi piliečiai turi tikėjimo ir sąžinės laisvę, susižinojimo laisvę, susirinkimų laisvę, organizavimosi laisvę, peticijos į Seimą teisę. Visi piliečiai turi įstatymų iniciatyvos laisvę — 25.000 piliečių gali pateikti seimui įstatymo sumanymą. Nuosavybės teisė saugoma.

Seimui skirtas trečiasis skyrius. Seimą sudaro tantos atstovai, renkami visuotiniu, lygiu, tiesioginiu ir slaptu balsavimu, proporcingąja rinkimų sistema. Rinkimo teisę turi visi piliečiai, sulaukę 21 metų, o renkamumo teisę — 24 metų. Seimas renkamas trejiems metams. Jis leidžia įstatymus, prižiūri vyriausybės darbus, duodamas paklausimus, interpeliacijas ir skirdamas patikrinimus; tvirtina valstybės biudžetą ir jo vykdymą; tvirtina sutartis su užsieniu; Seimui priklauso teisė pradėti ir baigti karą, nebent priešas paskelbtų karą ar peržengtų Lietuvos sieną.

Kilus karui ar kitokiam valstybei pavojui, prezidentas gali įvesti karo stovį ir laikinai sustabdyti konstitucines piliečių teisių garantijas, tačiau tam reikalingas Seimo patvirtinimas.

Seimo atstovas vadovaujasi tik savo sąžine. Jo asmuo neliečiamas. Jį galima suimti tik nusikaltimo vietoje. Tačiau apie jo suėmimą privalu pranešti seimo pirmininkui 48 valandų laikotarpyje. Seimas turi teisę sugrąžinti laisvę suimtajam atstovui.

Ketvirtasis skyrius aptaria Vyriausybę. Ją sudaro Respublikos prezidentas ir Ministrų kabinetas. Prezidentą trejiems metams renka Seimas slaptu balsavimu, absoliutine atstovų balsų dauguma. Prezidentu gali būti renkamas kiekvienas pilietis, sulaukęs 35 metų. Prezidentas gali būti atstatytas dviem trečdaliais visų atstovų balsų dauguma. Tas pats asmuo negali būti renkamas prezidentu daugiau kaip dviem trimečiams paeiliui.

Prezidentui išvykus užsienin arba susirgus, jį pavaduoja Seimo pirmininkas. Prezidentui mirus, atsistatydinus ar nebegalint eiti savo pareigų, renkamas kitas tam laikui, kuris dar liko.

Prezidentas atstovauja Respublikai, skiria pasiuntinius užsienio valstybėms ir priima užsienio valstybių pasiuntinius. Prezidentas kviečia Ministrą pirmininką, paveda jam sudaryti Ministrų kabinetą, tvirtina sudarytą ir priima Ministrų kabineto atsistatydinimą. Jis skiria ir atleidžia Valstybės kontrolierių, atsakingą seimui. Kadangi Ministrų kabinetui yra būtinas seimo pasitikėjimas, be abejonės

prezidentas turi tartis su seimu, ar bent su seime pirmaujančių partijų vadovais dėl kabineto narių sudėties.

Respublikos prezidentas skelbia įstatymus, tačiau jo vieno parašas, be atitinkamo ministro kontrasignacijos, neturi galios. Jis turi teisę gražinti seimui priimtą įstatymą persvarstyti, tačiau seimui priėmus įstatymą absoliutine visų atstovų balsų dauguma, prezidentas privalo jį paskelbti. Jei įstatymas dviejų trečdalių balsų dauguma pripažintas skubotu, prezidentas privalo jį skelbti.

Prezidentas turi baudmės dovanojimo teisę, bet amnestiją suteikti gali tik seimas.

Respublikos prezidentas turi teisę paleisti seimą, tačiau naujasis seimas perrenka prezidentą. Naujo seimo rinkimai turi įvykti ne vėliau kaip per 60 dienų, seimą paleidus.

Respublikos prezidentas yra vyriausias visų ginkluotųjų pajėgų viršininkas. Karo metu jis skiria vyriausią kariuomenės vadą.

Prezidentas gali dalyvauti Ministrų kabineto posėdžiuose ir jiems vadovauti. Visi jo aktai turi būti kontrasignuojami atitinkamo ministro, kuriam tenka atsakomybė už tai.

Ministrų kabinetas atsako solidariai seimui už savo darbus. Ministrų kabinetas ruošia ir pateikia seimui įstatymų sumanymus. Jis vykdo konstituciją, veda vidaus ir užsienio politiką, saugo valstybės teritorijos neliečiamybę ir vidaus tvarką.

Tik seimas gali iškelti bylą prezidentui ar ministrų kabineto nariui dėl jų tarnybinių nusikaltimų ar valstybės išdavimo. Tokiam nutarimui reikia absoliutinės visų seimo narių balsų daugumos.

Mažiausia vietos konstitucijoje skirta teismui. Jos penktasis skyrius nustato, kad teismas yra lygus visiems piliečiams. Teismų organizaciją, kompetenciją ir jurisdikciją nustato atskiras įstatymas. Teismas sprendžia administracijos įsakymų teisėtumą.

Konstitucijos šeštasis skyrius užtikrina valsčiams, apskritims ir miestams savivaldybės teisę, kurią nustato atitinkami įstatymai. Atskiras Steigiamojo seimo priimtas įstatymas numatė visuotinius, lygius, tiesius ir slaptus balsavimus į valsčių ir miestų tarybas. Apskričių tarybų narius išrinkdavo valsčių ir miestų tarybos. Savivaldybių ir vyriausybės savitarpio ginčus sprendžia teismas. Tarybų narių kadencija, kaip ir tautos atstovybės, treji metai.

Tautinėms mažumoms pripažinta teisė autonomiškai tvarkyti savo tautinės kultūros reikalus: švietimą, labdarę, savitarpinę pagalbą. Tautinės mažumos gali apdėti mokesčiais savo žmones ir gauti atitinkamą dalį sumų, kurias valstybė skiria švietimo ir labdaros reikalam, jeigu tų reikalų nepatenkina bendros įstaigos —

valstybės ir savivaldybių. Visa tai nurodyta konstitucijos septintame skyriuje.

Aštuntasis skyrius nurodo, kad visi Respublikos piliečiai dalyvauja jos teritorijos gynime.

Švietimo reikalus aptaria devintasis konstitucijos skyrius. Jame nurodoma, kad « vaikų auklėjimas yra tėvų aukščiausia teisė ir natūralinė pareiga ». Mokyklas gali steigti valstybė, savivaldybės, visuomenės organizacijos ir atskiri asmenys, tačiau « visos mokyklos yra Valstybės priežiūroje įstatymų nurodytose ribose ».

Pradžios mokslas yra privalomas ir nemokamas.

Seimas išsprendė konstitucijoje ir religijos dėstymo klausimą. Joje nurodyta, kad religijos mokymas mokyklose yra privalomas, išskyrus mokyklas, įsteigtas vaikams, kurių tėvai nepriklauso jokiai tikiybinei organizacijai. Privatinės konfesinės mokyklos gauna valstybės išdo paramą.

Tikybės ir kulto reikalus apsaugo konstitucijos dešimtas skyrius: « Visoms esamoms Lietuvoje tikiybinėms organizacijoms Valstybė pripažįsta teises tvarkytis taip, kaip jų kanonai arba statutai reikalauja. Visoms tikiybinėms organizacijoms pripažįstama juridinio asmens teisė ».

« Gimimo, jungtųjų ar mirimo aktai, daromi tikinčiųjų pas jų dvasininkus. Jei jie atitinka įstatyme nurodytai formai » turi teisinę galią ir piliečiai nėra verčiami tų aktų kartoti kitoje įstaigoje. Kariuomenėje, ligoninėse, kalėjimuose ir kitose viešose įstaigose turi būti suteikta galimybė tikybės pareigoms atlikti.

Šalies ekonominei politikai, finansams ir socialinei apsaugai gaires nutiesė konstitucijos 11, 12 ir 13 skyriai.

Kiekvienam piliečiui garantuota darbo ir iniciatyvos laisvė. « Ūkio gyvenimas yra tvarkomas taip, kad kiekvienas pilietis turėtų darbo », sakoma 88-tame straipsnyje. Atskiroms ūkio sritims pagal įstatymus steigiamos atitinkamos institucijos — žemės ūkio, prekybos ir pramonės, darbo ir kitokie rūmai. Žemės valdymo pagrindas — privatinės nuosavybės dėsnis, tačiau « valstybei paliekama teisė reguliuoti žemės valdymą taip, kad būtų sudarytos tinkamos sąlygos taisyklingai žemės ūkio gamybai, ypatingai smulkiajam ir vidutiniam žemės ūkiui tarpti ».

Dvarų išparceliavimas leidžiamas « Įstatymo nustatyta tvarka ». Šiuo nuostatu remiantis ir buvo priimtas žemės reformos įstatymas, aprūpinęs bežemius ir mažžemius žemės nuosavybe.

Mokesčiai įvedami ir paskolos užtraukiamos tik įstatymo keliu, taigi seimo nutarimu. Ministrų kabinetas paruošia metines pajamų ir išlaidų sąmatas, kurios pateikiamos seimui patvirtinti. Jų apimtis nustatoma įstatymo.

Žmogaus darbo jėgą saugo ir globoja įstatymai. Jais valstybė saugo darbininką ligoje, senatvėje, nelaimingų atsitikimų ir nedarbo atvejais. Šeimyninio gyvenimo pagrindas yra moterystė. Abi lytys yra lygiateisės. Įstatymai saugo šeimos sveikatą ir socialinę gerovę. Mokyklos yra visiems lygai prieinamos. Visuomenės dorą ir sveikatą saugo įstatymai.

Konstitucijos pakeitimo galimybės. — Konstitucijos 14-tas skyrius nurodo, kas ir kaip gali ją pakeisti ar papildyti.

Seimas, vyriausybė arba 50.000 piliečių gali pateikti jos papildymo ar pakeitimo sumanymą. Siūlymas tampa priimtu, jei už jį balsuoja trys penktadaliai visų seimo atstovų. Tačiau toks seimo nutarimas atiduodamas dar tautos balsavimui, jeigu to pareikalaus Respublikos prezidentas, arba vienas ketvirtadalis visų seimo atstovų arba 50.000 piliečių, turinčių teisę rinkti seimą. Jeigu konstitucijos pakeitimo ar papildymo sumanymą seimas priėmė keturių penktadalių visų atstovų balsų dauguma, jis įgyja galios nuo jo paskelbimo dienos.

Kelios pastabos. — Šio rašinio autorius tikisi apytiksliai susumavęs 1922 metų konstitucijos pagrindinius dėsnius.

Ši konstitucija atbaigė XIX amžiaus pabaigoje ir XX pradžioje Lietuvoje pasireiškusio demokratinio sąjūdžio idėjas. Svarbiausias siekinys juk buvo laimėti teisę tautai pačiai lemti savo valstybinį likimą. Ją kūrė žmonės jei ne užgrūdinti, tai bent tvirtai išbandyti tautos pastangose atsispirti svetimųjų autokratiniais užmojams neigti tautos ir kiekvieno žmogaus pagrindines teises ir laisves.

Steigiamojo seimo nariai aiškiai parodė Lietuvos atsigrėžimą į Vakarus. Konstituciją rašę tautos atstovai buvo gerai susipažinę su Prancūzijos, Skandinavijos, Jungtinių Valstybių rašytinėmis konstitucijomis. Nesvetima jiems buvo ir nerašytinė Didžiosios Britanijos konstitucija. Tiesa, pagrindiniai konstitucijos autoriai — Antanas Tumėnas, Mykolas Sleževičius, Zigmas Starkus ir kiti — tada dar nebuvo gyvenę Vakaruose. Išimtį sudarė Steigiamojo Seimo pirmininkas Aleksandras Stulginskis ir keli kiti. Tačiau vakarietiška kultūra geriausia jos prasme jiems visiems buvo artima. Suprantama, Vakaruose kaizerinės Vokietijos režimas jų nežavėjo, bet jiems buvo žinomos ir Vokietijos demokratinės partijų, kaip katalikų Centro ir socialdemokratų demokratinės nuotaikos. Kaizerinis režimas tikriausiai daugeliu atžvilgių konstitucijos autoriams priminė carinio despotizmo siautėjimus. Naturalu, kad jų žvilgsnis kryo į artimuosius ir tolimuosius Vakarus.

Atrodo, 1922 metų konstitucijos kūrėjams visų pirma rūpėjo pabrėžti ir apdrausti tautos suverenumą, kad jo nesisavintų nei svetimieji, nei savi piktnaudžiautojai, atsidūrę valdžion. Štai kodėl iš trijų valdžios šakų įstatymus leidžiamajai tautos atstovybei jie skyrė visišką pranašumą *vis-à-vis* vykdomosios ir teisimo valdžios.

Valstybės priešakyje stovi Respublikos prezidentas ir jo paskirtas bei patvirtintas Ministrų kabinetas, tačiau jie visi priklauso nuo seimo pasitikėjimo. Prezidentą renka ne tauta tiesiogiai, bet seimas, tad tarp prezidento ir seimo nėra jokios lygybės. Prezidento kadencija siejama su seimo kadencija.

Prezidentas turi teisę paleisti seimą, tačiau, paleisdamas seimą, jis tuo paleidimo veiksmu lemia ir savo prezidentavimo likimą — juk nėra jokio užtikrinimo, kad naujai išrinktas seimas perrinktų tą patį prezidentą. Prezidentas skiria Ministrų kabinetą, bet tik tokį, kuriuo pasitiki seimas. Pagaliau prezidentas gali būti atstatytas be jokios priežasties, jei to panorėtų du trečdaliai visų seimo narių.

Seimas niekam neatsakingas. Jis yra pastovaus pobūdžio institucija. Ir seimą paleidus lieka seimo prezidiumas, einas savo pareigas, kol susirenka naujas seimas. Seimo pirmininkas yra antrasis šalies pareigūnas, nes jis eina prezidento pareigas, jeigu prezidentas išvyksta užsienį ar laikinai negali eiti savo pareigų.

Seimo narių nesaisto jokie įsipareigojimai. Jų negalima nušalinti jų išrinkimo kadencijos metu, nors jie ir pakeistų savo partinę priklausomybę. Tokia padėtis yra aiškus rinkimų metu gauto mandato iškreipimas. Pagal proporcinę sistemą, balsuotojas iš tikrųjų balsuoja ne už atskirą asmenį, bet už kandidatų sąrašą partijos, kuri balsavimo metu atitinka balsuotojo įsitikinimus, kuri jam atrodo tinkamiausia tautos atstovavimui. Todėl būtų visai natūralu, jei seimo atstovas, išrinktas partijos pasiūlytų kandidatų sąrašu, jo kadencijos metu pasitrauktų iš seimo, jeigu jis išsijungia iš partijos. Tokiu atveju į seimą patektų kitas asmuo, iš to paties rinkiminės apygardos sąrašo pagal sąrašą įrašytą eilę. Steigiamajame seime vienas socialdemokratas pasiskelbė nepartinį ir išstojo iš savo frakcijos, pasilikdamas tautos atstovu. Vėliau būta užuominų, kad seimo atstovai turėdavo pasirašyti tuščių lapų pasižadėjimus atsištatydinti iš seimo, jeigu jie pakeistų partinę priklausomybę⁵¹.

Tiktai seimas gali priimti įstatymus. Tiktai seimas gali pakeisti ar papildyti konstituciją. Tiesa, yra vienas išimties atvejis. Jeigu

⁵² Ar taip elgėsi visų partijų vadovybės, nėra tikrų duomenų, tačiau apie tokius partinės drausmės reikalavimus šio rašinio autorius yra girdėjęs iš vieno 1923 metų seimo nario.

priimtam pakeitimui nepritaria prezidentas, ketvirtadalis seimo narių arba pasipriešinimą pareiškia 50.000 balsuotojų, galutinis pakeitimo likimas atiduodamas visuotiniam tautos balsavimui.

Tiktai seimas turi teisę patraukti teismo atsakomybėn Respublikos prezidentą ir ministrus dėl jų nusikaltimų einant pareigas.

1922 metų konstitucijos autoriai pasirinko vienerių rūmų parlamentą, nepasekdami Prancūzijos, Anglijos, Jungtinių Amerikos Valstybių ir kitų demokratinių šalių pavyzdžiais. Tokiu pasirinkimu Steigiamasis seimas ryškiai pabrėžė nenorą skaldyti ar dalinti tautos atstovybės — seimo — galią. Būta pasiūlymų steigti parlamentą iš dvejų rūmų — visos tautos rinkto Seimo ir Tarybos, kurią būtų sudarę atskirų geografinių sričių atstovai.

Tokiems siūlymams netrūko istorinio pagrindo, nes Didžiosios Kunigaikštystės dienomis prie didžiojo kunigaikščio veikė skirtingo lygio ižymiųjų ponų — kilmingųjų — tarybos. Suprantama, Steigiamojo seimo numatyta Lietuvai tautos atstovybė jokių būdu neatspindėjo pirmąsios nepriklausomybės laikais buvusių ponų tarybų ir vėliau veikusių seimų.

Steigiamajame seime nebuvo jokių ginčų dėl vardo tautos atstovybei parinkimo. Žodis *Seimas* buvo seniai isipilietinės terminas, kalbant ir rašant apie tautos atstovybę. Seimu vadintas ir 1905 metais Vilniuje įvykęs pirmas platesnio masto lietuvių politinis suvažiavimas, atstovavęs Lietuvos žmonių politiniams įsitikinimams, profesijoms ir iš viso platesniems visuomenės sluoksniams. 1905 m. Vilniaus seimas, pasisakęs už autonomiją, reikalavo, kad Vilniuje būtų sušauktas tautos išrinktas seimas. 1917 metų lietuvių konferencija Vilniuje, išrinkus Lietuvos Tarybą, savo nutarime pareiškė, kad dėl Lietuvos ateities lemianti žodį turės tarti jos žmonių išrinktas *Seimas*. Seimo žodis įrašytas ir Vasario Šešioliktosios deklaracijoje.

1922 m. konstitucija kurta labai nepalankiomis sąlygomis. Paprastai, aukščiausiąją šalies įstatymą paruošia vien tik konstitucijai priimti sušaukta konferencija, daugiausia vadinama konstitucine konvencija, kitur — steigiamuoju susirinkimu. Pavyzdžiui, Jungtinėse Valstybėse Federacinė konvencija, sušaukta 1787 metais Philadelphijoje, rūpinosi tik konstitucijos paruošimu. Savo darbą ji pradėjo tų metų gegužės 14 d. ir baigė rugsėjo 17 d.

Lietuvos Steigiamajam seimui atiteko ne tradicinis konstituantos darbas. Jo atstovai net negalėjo susirinkti savo šalies sostinėje, iš kurios paskelbtas Valstybės atstatymas. Nei sostinėje, nei jos srityje negalėjo įvykti atstovų rinkimai dėl ten buvusios okupacijos. Praėjus vos keliems mėnesiams po seimo susirinkimo laikinoje sostinėje, kilo karas su Vilniaus sritį okupavusia Lenkija, kelių šimtų metų

sąjungininke. Teko dorotis su pavojumi, grėsusiu ką tik atgautai nepriklausomybei.

Dėl kilusio karo Steigiamasis seimas pertraukė savo posėdžius, bet ne savo tiesioginį darbą. Sudarytas Mažasis seimas, susidėjęs iš riboto skaičiaus atstovų, atspindėjusių viso seimo narių sudėtį⁵³. Jis buvo įpareigotas budėti gyvybinių tautos ir jos atstovybės reikalų sargyboje. Buvo seimo narių, išėjusių į kariuomenę ginti tėvynės. Buvo ir aukų. Seimo narys leitenantas Antanas Matulaitis nebegrižo į posėdžius — jis krito kovose su lenkais.

Konstitucijos pagrindinius nuostatus žymia dalimi lėmė ir politinių partijų skelbtos programos, kurias teko jau anksčiau apžvelgti. Įtaigojo ir visa tuometinė vidaus socialinė ir politinė aplinka bei tarptautinė padėtis. Šalies inteligentijos žymi dalis buvo susižavėjusi revoliuciniais šūkiais ir jais pagrįstomis programomis, skelbtomis revoliucijų liepsnų paliestose Rusijoje ir Vokietijoje. Lietuviai, siekdami laisvo, nepriklausomo valstybinio gyvenimo, nebuvo abejingi ir socialiniams siekiniams, ypač suvokiant reikalą išlyginti per šimtmečius susiklosčiusias skriaudas socialinio teisingumo stokojusiame šalies gyvenime, kuriame miestų darbininkai ir kaimo valstiečiai buvo nužemintos klasės žmonės.

Aušra, Šviesa, Apžvalga, Varpas, Tėvynės Sargas, Lietuvos Darbininkas, Vilniaus Žinios, Ūkininkas, Viltis, Draugija, Šaltinis ir kiti laikraščiai skleidė ne vien romantinio praeities didybės šlovinimo idėjas, ne tik tautinio sąmoningumo žadinimo ir ugdymo paskatas. Lietuvų spaudoje brėško ir kasdieninio gyvenimo ekonominės būklės gerinimo reikalavimų pragiedruliai. Pasaulinis karas pagreitino socialinio klausimo realesnį kėlimą. Bežemiams ir mažžemiams, dvarų kumečiams ir eiliniams žemės ūkio darbininkams negalėjo nepatikti revoliuciniai reikalavimai ne tik laisvės tėvynei, bet ir jiems patiems: ir duonos ir žemės. Jeigu kairiųjų politinių grupuočių vadovai ir svarbesnieji veikėjai nebūtų labai griežtai reiškęsi su savo antireliginiais bei «antikuniginiais» pasisakymais savo spaudoje ir rinkiminės kampanijos kalbose, Steigiamojo seimo politinė sudėtis galėjo būti žymiai kairesnė. Krikščionių demokratų blokui rinkimuose daug pagelbėjo jau ateitininkijos sąjūdyje tvirtai išsiugdę jauni pasauliečiai visuomenininkai.

Politinė panorama. — Šiame rašinyje pats autorius pasigenda Steigiamojo seimo sukurtos Lietuvai parlamentinės santvarkos

⁵³ ROEMERIS, *Lietuvos Konstitucinės Teisės paskaitos*, 128 psl.

išsamesnės analizės. Pasirinktas apžvalginis, ne analitinis metodas, siekiant pateikti 1922 metų konstitucijos paruošimo ir jos esminių dėsnių bendrą vaizdą. Analizė pareikalautų atskiros studijos. Tačiau apžvelgus jos kilmės aplinkybes ir pagrindinius principus, norėtusi mesti žvilgsnį ir į tuometinę tautos politinę panoramą.

Nelengva suvokti, kodėl 1917 metais Vilniuje išrinktoji Lietuvos Taryba savo pirmininku neišsirinko dr. Jono Basanavičiaus, turėjusio neabejotiną autoritetą tautoje, jei ne faktinę, tai bent mistinę. Kaip *Aušros* įsteigėjas ir pirmasis jos redaktorius ir daugelio romantiškai patriotinių raštų autorius, jis buvo laikomas tartum tautos patriarchu. Atrodo, jis galėjo būti vienijančiu visas grupes ir visus asmenis, siekčius Lietuvos laisvės atstatymo.

Lygiai sunku suprasti, kodėl Lietuvos Taryba, 1919 m. balandžio m. 4 d. pakeitusi savo paskelbtąją Laikiną konstituciją, prezidiumo vieton pasirinkdama prezidento postą, nerinko Basanavičiaus pirmuoju šalies prezidentu. Taryboje tada pirmavo dr. Basanavičiaus pažiūroms artimi žmonės. Įdomu ir gal verta spėlioti, kaip būtų vystęsi pirmieji atkurtos valstybės žygiai, jos priešakyje esant dr. Basanavičiui.

Galbūt Basanavičiaus nerinkimą lėmė jo amžius ir sveikata. Tada jis buvo jau peršokęs 65 metus, taigi gerokai vyresnis už daugelį kitų Tarybos narių, kurie pagal savo amžių galėjo būti jo vaikais. Neretai jį vargino ir įvairūs fiziniai negalavimai. Galbūt jo išrinkimui kildė ir jo dar prieš daugelį metų straipsniuose pasisakymai apie neigiamą krikščionybės įnašą į lietuvių kultūrą. Žinoma, tai tik asmeninis spėliojimas.

Lygiai netrūksta pagundos spėlioti, kaip Lietuvos politinio tvarkymosi eiga būtų rutuliojusi, jei Steigiamasis seimas būtų palikęs Antaną Smetoną valstybės prezidento pareigose iki pat konstitucijos priėmimo ir pirmojo seimo sušaukimo. Būdamas prezidentu nuo 1919 m. balandžio 4 iki Steigiamojo seimo susirinkimo Smetona išgijo daug patirties šalies vairavime, todėl Steigiamasis seimas bent valdžios tęstinumo ir pastovumo sumetimais galėjo Smetoną palikti prezidento pareigose.

Šis klausimas, kiek žinau, išsamiau nėra nagrinėtas, bent viešai. Nedrįstu jo kiek plačiau paliesti, nes trūksta duomenų galimiems samprotavimams pagrįsti. Kiek žinau, tik Vytautas Vaitiekūnas yra šį klausimą viešai kedenęs ⁵⁴.

⁵⁴ Vt. VAITIEKŪNAS, *Lietuvos Steigiamasis Seimas*, žr. I *Laisvė*, 1976, 68 (105) nr., 63-64 psl.

Smetona nepaliktas prezidento pareigose gal labiausiai todėl, kad jis neišrinktas į Steigiamąją seimą, nors ir kandidatavo. Tautos Pažangos partija, kurios sąrašu į rinkimus ėjo Smetona, nepravedė nei vieno atstovo. Antra, ypač kairiojo sparno partijų vadovai buvo nepalankiai nusiteikę jo asmens atžvilgiu. Negynė jo ir krikščionių demokratų bloko žmonės.

Tautos Pažangos partija nebuvo populiari šalyje gal daugiausia dėl jos ribotų pasisakymų žemės reformos klausimu. Tautininkai stovėjo už palikimą dvarams didesnių žemės plotų, negu kiti. Tačiau jeigu Smetona, paliktas prezidento pareigose Steigiamojo seimo dienomis, ir būtų bandęs prilaikyti žemės reformos pravedimą, jis to nebūtų galėjęs pasiekti, nes seime milžiniška atstovų dauguma būtų tokį mėginimą pavertusi niekais.

Visiškas atstūmimas Smetonos ir jo artimų bendraminčių nuo valstybės kuriamojo darbo, 1920 m. gegužės mėnesį, kaip samprotauja Vyt. Vaitiekūnas, nulėmė tautininkų srovės išėjimą į visišką opoziciją parlamentinei santvarkai, kurią jie, pasinaudodami 1926 m. gruodžio sukilimo padariniais, panaikino 1927 m. balandžio 12 d., pasukdami valstybės santvarką autoritetinio režimo linkme.

BAIGIAMASIS ŽODIS

1922 metų konstitucija atsirado ne staiga tartum koks iš padangių nukritęs meteoras. Kol ji buvo sukurta ir priimta, atsisteigianti Lietuva, kaip teko anksčiau pažymėti, vadovavosi jau keliomis trumpiau ar ilgiau veikusiomis konstitucijomis. Net ir bandydama pasikviesti karalių, Lietuvos Taryba paruošė savo kandidatui «min-dauginės» konstitucijos projektą, atitikusį demokratinės valstybės pobūdį.

1922 metų konstitucija buvo pagrįsta nepriklausoman gyveniman grįžusios valstybės rinktinių dukterų ir sūnų geriausiais norais sukurti tokią santvarką, kurios rėmuose šalies ekonominė gerovė savo klestėjimu apglėbtų visus gyventojus ir kuri užtikrintų sąlygas tautinei kultūrai kurti, mokslinei pažangai vystyti, pagrindinėms žmogaus teisėms tarpt.

Atkurtos valstybės statytojai pasirinko demokratiją, kaip tiesiausią ir teisingiausią žmonių valdymosi ir tvarkymosi valstybinę santvarką. Pranašumas atiduotas žmogui, piliečiui, šalies gyventojui, užtikrinant jam esmines teises: asmens orumą, religijos išpažinimo laisvę, sąžinės laisvę, nuosavybės teisę, buto neliečiamumą, teisę į darbą ir gyvenamos vietos pasirinkimą, susirinkimų ir draugijų teisę, žodžio laisvę. Tautinėms mažumoms pripažinta kultūrinė autonomija.

Tiesa, kai kurios laisvės ir teisės galėjo būti suvaržytos išimtiniais atvejais — dėl karo ar kitokio valstybei pavojaus, bet tai galėjo būti padaryta tik įstatymo keliu. Teismui pripažintas visiškas nepriklausomumas. Tačiau yra ir viena stambi spraga. Konstitucijoje nėra nuostato, užtikrinančio įstatymų konstitucingumą. Nėra nurodyto būdo, kaip išspręsti abejones ar ginčą dėl seimo priimto įstatymo nesuderinamumo su konstitucija.

Seimui, tautos atstovybei, palikta neribota laisvė, kai nėra teismo, turinčio teisę spręsti įstatymų teisėtumą. Pavyzdžiui, nuostatas apie galimą apribojimą pilietinių teisių ypatingais atvejais palieka atviras duris galimybei būti per dažnai ir be jokio rimto pagrindo panaudojamu. Tiesa, tokiame apribojime reikalingas seimo pritarimas, bet seimo dauguma tokią teisę gali dažnai panaudoti prieš opozicinę mažumą labai vienašališkai.

Nors ir buvo joje trūkumų, kaip kiekviename žmogaus kūrinyje, 1922 metų konstitucija akivaizdžiai liudija Lietuvių tautos valią ir ryžtą pasirinkti savitą, nepriklausomą, demokratinį valstybinį gyvenimą.

JUOZAS B. LAUČKA

PAGRINDINIAI ŠALTINIAI

Lietuvos Steigiamojo Seimo Darbai, Kaunas 1920-1922.

Laikinosios Vyriausybės Žinios, Vilnius ir Kaunas 1918-1920.

Vyriausybės Žinios, Kaunas 1920-1922.

Lietuvos Statistikos Metraštis 1924-1927, Kaunas 1927.

ERZBERGER M., *Erlebnisse im Weltkrieg*, Stuttgartas ir Berlynas 1920.

GRAHAM MALBONE W., JR., *New Governments in Europe*, New Yorkas 1927.

KAIRYS Steponas, *Lietuva budo*, 1957.

KLIMAS Petras, *Iš mano atsiminimų*, Bostonas 1979.

KLIMAS Petras, *Der Werdegang des litauischen Staates*, Berlynas 1919.

PAGE Stanley W., *The Formation of the Baltic States*, Cambridge 1959.

RAČKAUSKAS Konstantinas, *Lietuvos Konstitucinės Teisės klausimai*, New Yorkas 1937.

ROBINSON Jakob, *Der litauische Staat und seine Verfassungsentwicklung*, žr. *Jahrbuch des öffentlichen Rechtes*, XVI t., 1928.

ROEMERIS Mykolas, *Lietuvos Konstitucinės Teisės paskaitos*, Kaunas 1937.

SENN Alfred Erich, *The Emergence of Modern Lithuania*, New Yorkas 1959.

Basanavičius Jonas, *The Patriarch of the Lithuanian National Renaissance*, Newtonville, Mass., 1980.

SKIPITIS Rapolas, *Nepriklausomą Lietuvą statant*, Chicago 1961.

SRUOGIENĖ-DAUGIRDAITĖ Vanda, *Lietuvos Steigiamasis Seimas*, New Yorkas 1975.

STULGINSKIS Aleksandras, *Atsiminimai*, Chicago 1980.

ŠAPOKA Adolfas, *Lietuvos istorija*, Kaunas 1936.

ALMANTAS B., *Vidurinėsios Lietuvių srovės kelias*, žr., *Varpas*, 1 nr., 1953. *Antroji Konferencija*, žr. *Tėvynės Sargas*, 2, nr. 1949.

KRUPAVIČIUS Mykolas, *Krikščioniškoji Demokratija Lietuvoje*, žr. *Tėvynės Sargas*, 5 nr., 1954.

LAUČKA Joseph B., *The Establishment of the Parliamentary System in the Republic of Lithuania: 1918-1922*. A thesis submitted to the Graduate School of Georgetown University, 1963.

RASTENIS Vincas, *Tautininkai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXX t., 441-442 psl.

VAITIEKŪNAS Vt., *Lietuvos Steigiamasis Seimas*, žr. *Į Laisvę*, 1976 m. 68 (105) nr., 63-64 psl.

THE 1922 CONSTITUTION OF LITHUANIA :

ITS ORIGIN AND FUNDAMENTAL PRINCIPLES

by

Juozas B. LAUČKA

Summary

After regaining independent statehood in 1918, following 120 years of tsarist Russia's occupation, Lithuania chose not to reestablish the former monarchical structure of the Grand Duchy of Lithuania. Lithuania had regained its freedom in the ashes and ruins that blighted the country during the military clashes between the empires of Germany and Russia. A small group of courageous national leaders persevered in their quest for a free and independent state despite the threats of unfriendly neighbors.

On February 16, 1918, the Lithuanian Council, consisting of twenty members elected in September, 1917, declared unanimously the re-establishment of an independent state based on democratic principles. The state's political leadership from 1918 until 1920 was concentrated in the Council (Taryba) which had to guide the nation during the German occupation and during the first two years of post-war difficulties.

The Taryba (Council) from the very beginning of its action assured the nation of a free, equal, direct and universal election to the Constituent Assembly. This promise was kept and fulfilled on April 14-15, 1920.

The Constituent Assembly elections were conducted under the provisions of law for universal, equal, direct and secret ballot in accordance with the principles of proportional representation. Thirty-one political, non-partisan and national minority groups competed in the election for 112 seats. The percentage of citizens voting was very high, reaching an average of 85 % throughout the country and as high as 92 % in some districts.

In its first days, the Assembly adopted a provisional Constitution reflecting its membership's strong movement toward a Governmental system under which the Assembly would guarantee that the sovereign people's rights would be strongly protected.

The provisional Constitution of 1920 declared the reborn state to be a democratic republic. The Speaker of the Assembly was designated as Acting President of the Republic during the term of the Assembly. The Constitutional Committee formed to draft a permanent Constitution was composed of members representing all parties and national minorities.

The Constitution was adopted on August 1, 1922 after scores of meetings held by its preparatory committee and the Assembly itself. Following are some of the main points:

Lithuania's political structure is based on three fundamental principles: the state is an independent democratic republic; state-sovereignty remains vested in the people; the governmental functions of the state are to be performed by the Legislative, the Executive and the Judicial branches. However, its established parliamentary system assured the Legislative branch a definite superiority over the other two branches.

Executive power was delegated to the President of the Republic and the Council of Ministers. Both the President and the Council required the confidence of the Parliament (Seimas). The President was accorded the right to dismiss the Seimas and proclaim a new election, but his act of dismissal needed the Prime Minister's signature. In dismissing the Seimas, the President would risk his own political future because a new Seimas might not reelect him for a new term.

The Judiciary was constituted to operate independently of the other two branches, with the judges appointed by the President at the recommendation of the Minister of Justice. However, there was no provision for the Judiciary to challenge the constitutionality of the Seimas-adopted laws.

The 1922 Constitution was adopted by the Assembly's majority while the opposition parties abstained from voting. Only one representative cast a negative vote. The opposition had its representatives on the Constitutional Committee and they worked very diligently together with the majority (Christian Democratic block) in drafting the Constitution. The dissent arose mainly because of ideological differences regarding the rights of religious communities. All of them agreed on the propositions to guarantee cultural autonomy to the national minorities.

The parliamentary system established by the 1922 Constitution remained in force for four years. When the election to the Seimas in 1926 brought to power a coalition government supported by the leftists and national minorities, a strong opposition took place in the country against the new government's liberal policies in the fields of education, defense and internal security. A group of young army officers in a swift coup-d'état isolated and interned the most important officials of the country and forced them to resign in favor of a new government. There was no bloodshed. The new leadership of the state included a former President and a former Prime Minister who belonged to the national right movement which failed to win even one seat in the Constituent Assembly and in the first and second Seimas. In 1926, this party had three representatives in the third Seimas consisting of 85 members. It is tempting to speculate that this group of able men waited for an opportune moment to return to the leadership of the republic. They had reason to be dissatisfied with the democratic system which denied them the use of their talents in the government for the good of the country. This group's leaders, then the President and the Prime Minister, dismissed the Seimas on April 12, 1927

and declared no immediate election to a new Seimas as required by the Constitution. Nevertheless, many sections of the 1922 Constitution were left intact in the new Constitution proclaimed by the President and the Council of Ministers in 1928. However, the creative work of the Constituent Assembly in drafting the 1922 Constitution is remembered as an expression of the Lithuanian people's will and courage to live in an independent state, free from foreign interference and domination.